საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია

ქართული ენციკლოპედიის ი. აბაშიძის სახელობის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია

კარიკატურა

კარიკატურა. ო. შ მ ე რ ლ ი ნ გ ი. "მსახიობები". XX ს. დასაწყისი. შ. ამირანაშვილის სა-ხელობის ხელოვნების მუზეუმი.

კარიკატურა (იტალ. caricatura 1590 იტალიელმა ფერმწერმა და გრავიორმა ანიბალე კარაჩიმ (1560–1609) და მისმა ძმამ აგოსტინომ საკუთარი ნამუშევრების მიმართებით პირველად გამოიყენეს ტერმინი კ. და ის უტრირებულ, პორტრეტულ ჩანახატებს მიუსადაგეს. მათთვის გამოსახულებაში ორიგინალის მახასიათებლების გაზვიადების მიზეზი ბოლონიის აკადემიის მხატვრული თეორიებისადმი დაპირისპირება გახდა. დროთა განმავლობაში გამოიკვეთა, რომ მსგავსი სატირული გამოსახულების სპეციფ. ნიშანი ცალკეული ნაწილების, რაიმე დეტალის ან კონკრეტული თემის ირონიულ კონტექსტში ინტერპრეტირება იყო. ჩრდ. ევროპაში პიტერ ბრეიგელი უფროსი (1525–69) და მისი თანამედროვენი პორტრეტულ გამოსახულებებში ასევე მიმართავდნენ ფორმების გაზვიადების მხატვრულ ხერხს.

უძველესი მანუსკრიპტების კიდეებზე შესრულებული ფანტასტიკური არსებების ავტორები ასევე შეიძლება კ-ის ჟანრის ერთ-ერთ წინამორბედებად მივიჩნიოთ, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ნიდერლანდელი ი. ბოსხი (1450–1516) სწორედ ამ ნახატებით შთაგონებული ქმნიდა უჩვეულო პერსონაჟებს.

კ-ის წინაპირობად შეიძლება აღვიქვათ იტალიელი მხატვარდეკორატორის ჯ. არჩიმბოლდოს (1527–93) ნამუშევრები. ამ მხრივ საინტერესოა იტალიელი მოქანდაკისა

და არქიტექტორის ჯ. ლ. ბერნინის (1598–1680) ჩანახატებიც.

პირველი მხატვარი, რ-იც პროფესიონალ კარიკატურისტად იქნა მიჩნეული, იყო იტალიელი პიერ ლეონე გეცი (1674–1755), განმანათლებლობის ეპოქის გამორჩეული წარმომადგენელი. ადრეული ასაკიდან გეცი გატაცებული იყო კ-ით. მის ნამუშევრებს, ხშირად, ირონიული ტექსტუალური მასალაც ერთვოდა თან. ცნობილია მისი კ-ები როგორც სას. პირებზე, ასევე იტალიაში სამოგზაუროდ ჩასულ ტურისტებზე.

უკვე XVIII ს-იდან კ. პოპულარობით სარგებლობს საფრანგეთში, ინგლისსა და ამერიკაში. ლონდონში კ-ის ჟანრისა და იტალიელი კარიკატურისტების პოპულარიზებას ახდენს მხატვარი, გრავიორი და კოლექციონერი ა. პონდი (1701–58).

ერთ-ერთი პირველი ინგლისელი მხატვარი, რ-მაც სატირული გრავიურების შექმნაზე დაიწყო მუშაობა, უ. ჰოგარტი (1697–1764) იყო ("მეძავის კარიერა", "მოდური ქორწინება"). მისმა ნამუშევრებმა უბიძგა კ-ის ჟანრის სისტემურ განვითარებას. ინგლისელი კარიკატურისტი ჯ. გილრეი (1757–1815) და ტ. როულენდსონი (1756–1827) ფრანგ. რევოლუციის პოლიტიკოსებს თხების, ობობებისა და ღორების სახით გამოსახავდნენ, ამასთან ინარჩუნებდნენ პორტრეტულ ნიშნებს და ისეთი მანკიერებების აქცენტირებას ახდენდნენ, როგორიცაა უზნეობა, ეშმაკობა, ღორმუცელობა. ჯ. გილრეი თავის სატირულ ოფორტებზე ნაპოლეონ ბონაპარტს მის ირგვლივ არსებულ სამყაროსთან შედარებით ძალიან მცირე ზომისას ხატავს. ეს ცეროდენა არსება კი მთელი მონდომებით ცდილობს სერიოზული და დიდებული იერის მიღებას.

XIX ს. 40-იან წლებში დიდ ბრიტანეთში დაარსდა იუმორისა და სატირის ჟურნ. „პანჩი" („Punch"), რ-იც ყველაზე პოპულარული სატირულ-იუმორისტული ჟურნალი იყო იმ პერიოდში. ამავე ჟურნალთან თანამშრომლობდნენ მხატვარ-კარიკატურისტი ჯ. ლიჩი (1817–64) და ო. ბიერდზლი (1872–98).

კ-ის გროტესკული ენა და მხატვრული ზემოქმედების უნარი წარმოუდგენელ ძალასა და სიღრმეს იძენს ფ. გოიას (1746–1828, ესპანეთი) სატირულ ოფორტებში "კაპრიჩოსები" (დასრულებულია 1799).

XIX ს. საფრანგეთში კ-ის ჟანრში მოღვაწე ხელოვანთა შორის გამორჩეული ადგილი ეთმობა ო. დომიეს (1808–79). მან მუშაობა დაიწყო ანტიმონარქისტულ ყოველკვირეულ ჟურნალში „La Caricature". პოლიტიკური კ-ის გამო („გარგანტუა", 1831) მას ექვსთვიანი პატიმრობაც კი მიესაჯა. მას შემდეგ რაც საფრანგეთის ხელისუფლებამ 1835 ე. წ. „სექტემბრის კანონებით" აკრძალა ხელოვნების რევოლუციურად განწყობილი ყველა ჟანრი, ო. დომიე სრულად გადაერთო ყოფით კ-ზე.

დაზგური გრაფიკის გამოყენებამ კ-ის ჟანრის განვითარების ისტორიაში (XIX–XX სს. მიჯნა) განსაკუთრებული როლი შეასრულა. ის ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი იარაღია *პოლიტ.* ვნებათაღელვის დროს. ავსტრალიელი კარიკატურისტი უ. დაისონი (1880– 1938) ვერსალის ხელშეკრულების დადების ფაქტთან დაკავშირებით ხატავს კ-ს "მშვიდობა და მომავალი საზარბაზნე ხორცი" (1919). პერიოდული გამოცემების რაოდენობრივი ზრდის კვალდაკვალ პოპულარობა შეიძინა საგაზეთო კ-მ [ჯ. უისტლერი (1834–1903), ტულუზ ლოტრეკი (1864–1901), ჯ. გროსი (1893–1959), ბენ შანი (1898–1969)].

I მსოფლიო ომის შემდეგ აშშ-ში კ-ის ბუმი დაიწყო. უამრავი კ. იბეჭდებოდა გაზეთებსა და სხვა პერიოდულ გამოცემებში (ე. გირშფელდი 1903–2003; მ. კოვარუბიასი, 1904–57). პოპულარობით ეს სატირული ჟანრი კონკურენციას ფოტოგრაფიასაც კი უწევდა.

ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო შ ი XIX–XX სს. მიჯნაზე კ-ის განვითარება პერიოდული გამოცემების გაჩენა-მომძლავრებას უკავშირდება: „ცნობის ფურცელი", „ეკალი", „შუამავალი", „ეშმაკის მათრახი", „შოლტი", „ოხუნჯი". დარგის განვითარების ადრეულ ეტაპზე მნიშვნელოვანია დ. გურამიშვილის მოღვაწეობა, რ-იც თავის ნამუშევრებს „ფალანგასა" და „ობზორში" აქვეყნებდა. ასევე მნიშვნელოვანია ა. გოგიაშვილის, პ. ღიბრაძის, ვ. კილაძისა და სხვათა სატირული ხასიათის ნამუშევრები.

ქართული კ-ის ისტორიაში სრულიად გამორჩეული ადგილი ეთმობა საქართველოში დაბადებული გერმ. მხატვრის ო. შმერლინგის შემოქმედებას. ის წლების განმავლობაში თანამშრომლობდა ჟურნ. „ეშმაკის მათრახთან". ამ პერიოდში გამოსული თითქმის ყველა ნომრის მხატვრული გაფორმების უმეტესი ნაწილი მას ეკუთვნის. მხატვრის ნამუშევრებს დაუნდობლობა არ ახასიათებდა, იგი უპირატესობას ძირითადად მსუბუქ სარკაზმს ანიჭებდა.

XX ს. დასაწყისში ქართული პრესა საზ-ბაში მიმდინარე პროცესებს ეხმაურება როგორც კრიტიკული წერილებით, ასევე კარიკატურული ნამუშევრებითაც. აღსანიშნავია მიუნხენიდან ჩამოსული მხატვრის, ი. როტერის ნამუშევრები. იგი ო. შმერლინგის მოწვევით იმყოფებოდა საქართველოში და წლების განმავლობაში აქ მოღვაწეობდა. მის კ-ებს მკაფიო ინდივიდ. ხელწერა, ინტენსიური შტრიხი, შეკრული მრავალფიგურიანი კომპოზიციური წყობა და მკაფიო დინამიკა გამოარჩევს.

პერიოდულ გამოცემებთან მჭიდროდ თანამშრომლობდნენ ქართული მოდერნიზმის წარმომადგენლებიც: მ. თოიძე, მ. ჭიაურელი, შ. ქიქოძე და სხვ. ჯერ კიდევ პარიზში გამგზავრებამდე შ. ქიქოძე სხვადასხვა ქართულ და რუსულ ჟურნალებში აქვეყნებდა შარჟებსა და კ-ებს ჩჰალიცო-ს ფსევდონიმით. მისი კარიკატურული ნამუშევრები გამოირჩევა მკაფიო, ძლიერი და ლაკონური მონასმით. აქცენტირებულია ხასიათისა და ინდივიდუალობის განმსაზღვრელი მთავარი ნიშნები.

XX ს. 30-იანი წლების ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში აქტიურად იბეჭდებოდა ს. ნადარეიშვილის კები, ასევე ი. გუროს და დონის (დ. ნაცვლიშვილი) ნამუშევრები.

40–50-იან წლებში საქართველოში აქტუალურია II მსოფლიო ომის თემაზე შექმნილი მწვავე ისტ.-*პოლიტ.* ხასიათის კ-ები, რებშიც გერმ. ჯარი და ა. ჰიტლერი დაცინვის მთავარი ობიექტები არიან (ი. ლომიძე, ი. ქოქიაშვილი, ა. კანდელაკი და სხვ.).

ქართველი კარიკატურისტი მხატვრებისთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა შეიძინა 1923, რუსული გამოცემის ანალოგად, თბილისში დაარსებულმა სატირულ-იუმორისტულმა ჟურნ. „ნიანგმა", რ-იც 1924–30 წლებში უკვე „ტარტაროზის" სახელით გამოდიოდა, როგორც ჟურნ. „მუშის" დამატება. 1931-იდან კი კვლავ „ნიანგის" სახელით გამოიცემოდა. ამ ჟურნალთან წლების განმავლობაში თანამშრომლობდნენ ქართვ. გრაფიკოსები და ხელოვანები: მ. ლოლუა, გ. ფირცხალავა, ნ. მალაზონია, ზ. ნიჟარაძე, დ. ვ. ერისთავი, ზ. ლეჟავა, დ. ზარაფიშვილი და სხვ.

XX ს. მიწურულისთვის კ-ის ჟანრში დამოუკიდებელი ნახატის (შარჟის) მიმართულება განსაკუთრებით პოპულარული გახდა (ზ. სულაკაური). ციფრული ტექნოლოგიების გზით კ-მ ვირტუალურ სივრცეშიც გადაინაცვლა, რაც მის, როგორც ერთ-ერთი ყველაზე ტირაჟირებადი ჟანრის, სპეციფიკას სრულად შეესაბამება.

თ. ბელაშვილი